

Kulturell komplexitet och komplexa kulturer

AV OWE RONSTRÖM

i en bok i serien "Jordens folk" kan man läsa om olika folk i Sibirien och Mongoliet, jakuter, evenker, evener och många fler. Om den lilla folk-spillran tsaatang, ett renskötande folk på sammanlagt omkring trettionio familjer eller knappt trehundra personer (!), får man t.ex. veta:

En tsaatangförflyttning är en omsorgsfullt planerad operation. Allting har packats och förberetts av kvinnorna kvällen innan. Kl. 7.10 på morgonen går husfadern ut till sin förnämsta ren, som alltid är bunden vid en stolpe sydväst om tältdörren.

"Jordens folk" är ett exempel på en typ av antropologisk populärlitteratur som har nått en stor publik. Det är i sådana böcker man tydligast möter det s.k. antropologiska kulturbegreppet i sin mest förenklade och homogeniserade form. Precis som i exemplet handlar de om människor i kollektiv form. Individer reduceras till passiva reproducenter av gamla traditioner, seder, vanor, ritualer, kort sagt, kultur. Resultatet blir komiskt, rena upp-och-nervända världen: det är kulturer som handlar, tänker och känner. Människor framstår som utbytbara, som mer eller mindre identiska medlemmar i en kultur, ett folk eller en nation.

Det skulle varit lätt att avfärda detta sätt att resonera, vore det inte för den spridning

och de konsekvenser det fått.¹ En del av mina invandrade vänner brukar t.ex. använda sig av det, lite strategiskt och inte sällan med distans och ironi: "Förlåt att jag är sen, men du vet, det är ju vår kultur." Andra i bekantskapskretsen kan utkāmpa bittra strider om innehållet i den nationella kultur de förutsätts dela: "Nej, våra äkta gamla traditioner och seder är inte sådana som du säger. Du har förvanskat dem!" Sina mest absurda och härresande konsekvenser har detta monolitiska kulturbegrepp fått i händerna på populistiska national-fascister i f.d. Jugoslavien och Sovjetunionen. Den etniska rensning som nu genomförs i Bosnien, och som är på gång också i Georgien, Azerbajdzan, Tadzjikistan, för att bara ta några exempel, hämtar sin näring och legitimeras ytterst i den gamla tesen om ett land, ett folk, ett språk och en kultur.

Kulturforskning och etnisk rensning

Alltför många antropologer och etnologer har länge gjort det alltför lätt för sig, genom att framställa kulturer som sammanhängande, konsistenta och enhetliga. Sina sätt att beskriva folk och kultur har de spritt vida kring och också fått stora grupper människor att acceptera som dagsens sanning: "Så

är det, det vet ju alla!" Därför måste de också bära en del av ansvaret för de bestialiteter som nu dagligen begås i namn av etnisk och kulturell homogenitet. Vem som helst borde ju faktiskt kunna inse att inte ens hos det lilla tsaatang-folket kan kulturen vara så homogen, okomplicerad och välordnad som den framställs i citatet här ovan.

I en besk kommentar till det som under många år varit antropologisk normalvetenskap skrev Clifford Geertz en gång att det måste finnas en viss minimal grad av sammanhang i ett kulturellt system, annars skulle det inte vara ett system. Men samtidigt måste man minnas att det inte finns något så sammanhängande som en paranoid persons vanföreställning, eller en svindlares uppiktade historia (Geertz 1973). Lika besk är Fredrik Barth när han skriver att problemet med den antropologiska normalvetenskapen är att den alltför enkelt accepterat "ordning", "konsistens" och "kultur" som förklaring, som det man skulle komma fram till. "Det beror på deras kultur" skriver antropologen och då upphör läsarens frågvishet och han nickar förstående: "Jaha, ja visst ja." Men kultur är inte en förklaring, utan precis det som kulturforskaren har till uppgift att förklara. Som Barth skriver: "It is the trend to some partial order that needs to be explained, by particular efficient causes, whereas the absence of order needs no explanation" (Barth 1989:133).

Insikten om att kulturer är mer komplexa än vad läroböckernas standarddefinitioner vill kännas vid och kan hantera är sannernligen inte ny. I en berömd artikel från 1938 utgår Edward Sapir från en notis i den amerikanske etnografen Dorseys anteckningar från fältarbete bland Kråkindianer på 1800-talet: "Two Crows denies this." Detta visar, menar Sapir, att Dorsey insåg att Kråkindianerna, fastän de räknade sig som tillhörande samma stam och ätt, ändå tog sig friheten att ha olika uppfattningar i väsentliga frågor.

Sapir blev en av de första antropologerna att på allvar studera intrakulturell variation och många kom att följa honom i fotspåren: Ralph Linton, John Roberts, Melford Spiro, Anthony Wallace, Ward Goodenough, Theodor Schwarz, Roger Keesing, Fredrik Barth och många fler.

Kulturell komplexitet

I dag är ett stort antal kulturforskare i olika delar av världen involverade i skapandet av en kulturteori som inte tar kulturers homogenitet och sammanhang för given, utan i stället tar sin utgångspunkt i kulturell variation och komplexitet. Under de senaste åren har värdefulla bidrag till en sådan kulturteori kommit från socialantropologer (bl.a. genom de redan nämnda Fredrik Barth och Roger Keesing) folklorister och etnologer (Ruth Finnegan's bok *Hidden musicians* (1989) är ett gott exempel) och inte minst ur den debatt om reflexivitet och representationskritik som uppstått inom kulturvetskaperna (genom George Marcus, James Clifford, Paul Rabinow och många fler).² Ett av de senaste och tvivelsutan också ett av de tyngsta bidragen har lämnats av Ulf Hannerz, professor i socialantropologi vid Stockholms universitet. Under en stor del av åttiotalet har han varit sysselsatt med frågor kring hur kulturell komplexitet kan uppfattas, tolkas och beskrivas. Resultaten av sina studier har han sammanfattat i boken *Cultural Complexity. Studies in the Social Organization of Meaning* (1992).

Hannerz börjar sin bok med att konstatera att två huvudtendenser kan skönjas i floden av antropologisk och etnologisk litteratur om nutida komplexa samhällen. En är centrifugal och betonar fragmentarisering och subkulturell isolering. Den andra är i stället centripetal och betonar kulturell likhet och homogenitet. Vad Hannerz försö-

ker göra är inget mindre än att föra dessa båda tendenser samman och sätta ihop dem till en ny enhet. Titeln på försöket, "Cultural Complexity", är välfunnen. Det som står i centrum av boken är nämligen inte komplexa kulturer, utan just den kulturella komplexiteten i sig själv. För Hannerz är kultur framför allt en fråga om mening: mening skapad av människor och som i sin tur skapar människor och gör dem till samhällsmedborgare. Kultur är något kollektivt, något människor delar. Kultur har två aspekter, eller i Hannerz' språkbruk, två loci; dels alla de yttre former genom vilka mening kan göras tillgänglig för andra, dels också de kognitiva förutsättningarna i människors huvuden för att kunna tolka dessa former som meningsfulla. Hannerz' grundmetafor är floden. Kultur ses som ett flöde mellan de yttre formerna och de inre mentala strukturer. En flod är beständig, den har iakttagbar form, men man kan ändå aldrig kliva ner i samma flod två gånger. Det är samma flod men inte samma vatten och precis så är det med kultur. Även när man uppfattar struktur är det process! Precis som floden har kulturflödet riktning, såväl i tid som i rum, men som helhet är det ändå ändlöst.

Flödesmetaforen är träffande och det är inte konstigt att den och andra liknande metaforer nu elaboreras av många forskare (t.ex. Fredrik Barth och Ruth Finnegan). Men här är det inte kulturens "väsen" och hur den kan beskrivas som är huvudproblemet, utan det faktum att kulturflödet inte strömmar jämnt ut över en befolkning. Allt når inte alla överallt i lika omfattning. Därför, menar Hannerz, och det är bokens grundidé, har analysen av moderna komplexa samhällen att ta hänsyn till förhållandet mellan *tre* dimensioner av kultur: *idéerna och sätten att tänka; formerna* genom vilka mening kan externaliseras och bli tillgängliga för andra; och det som är det allra viktigaste här, *den sociala distributionen*, dvs. hur

och i vilken omfattning idéerna och formerna sprids över en befolkning.

"Kultur" är det första ordet i bokens titel och, som väntat, ett av dess viktigaste organiserande begrepp. Det andra ordet i titeln är "komplexitet". Det är i sig ett komplext begrepp och dess intellektuella attraktionskraft är väl knappast större än ordet "rörigt", skriver Hannerz. Komplexitet kan i det här sammanhanget t.ex. syfta på begrepp: ju fler betydelser desto större är dess komplexitet; ju fler begrepp i en kultur desto större är dess komplexitet. Det kan också syfta på antalet meningsbärande enheter i vidare mening ("memes", "wits" "chunks" och allt vad de kallas): ju fler sådana enheter desto större komplexitet. Dessutom kan det syfta på redskapen med vilka man ordnar, sorterar och skapar sammanhang mellan dessa meningsbärande enheter ("teman", "nyckelsymboler", "djupstrukturer" etc.): ju fler och ju mer sammansatta sådana redskap, desto större komplexitet.

Begreppet "komplexitet" är sannerligen besvärligt, men i det här sammanhanget är det inte så viktigt att det inte är ett analytiskt knivskarpt instrument. Det som gör det användbart är för Hannerz helt enkelt "its sober insistence that we should think twice before accepting any simple characterization of the cultures in question in terms of some single essence" (1992:6). Trots allt, fortsätter han, kan det ju knappast ifrågasättas att vissa kulturer har större inventories av differentierad mening än andra och dessutom fler sätt att hantera mening. Det slags kultur Hannerz intresserar sig för finner han framför allt i en typ av urbana, högt teknologiserade samhällen som nu finns över hela världen, i t.ex. Wien, San Francisco och Calcutta. I dessa samhällen finns en relativt hög grad av komplexitet i alla de tre kulturella dimensionerna, idéerna, formerna och deras sociala distribution. Den hypotes Hannerz driver är att idéernas komplexitet

till stor del är en följd av spridningens och formernas komplexitet. Därför har han också valt att ägna mest uppmärksamhet åt den sociala distributionen, mindre åt formerna och minst åt idéerna, meningen i sig själv.

Social organisation av mening

Det är således i ljuset av en pågående nedmontering av den homogeniserande, "monolitiska" forskningstraditionen i antropo-

logi och etnologi som Cultural Complexity ska läsas. Det Hannerz vill konfrontera är premissen om det delade, för denna premiss gör kulturanalys asocial. De individuella meningssystem forskarna får tillgång till genom samtal, intervjuer och deltagande observation, transformeras genom olika tekniker till kollektiva. I den slutliga analysen framställs individuellt och kollektivt som homologt, vilket inte kan vara något annat än asocialt. Hannerz pläderar för en syn på kultur som organisation av mening, därför att detta ger möjlighet att knyta kultur till

social struktur. Den sociala strukturen i ett samhälle baseras i hög grad på kulturellt meningsfulla skillnader och dessa är fördelade på olika sätt över samhället. Det Hannerz vill göra i sin bok är att ge en översikt över kulturflödet för att kunna söka upp och diskutera just de punkter i den sociala strukturen där strömmar i olika riktningar möts och blandas.

Kulturanalys behöver en sociologi, utropar Hannerz: "Whenever a culture is understood to be a collective phenomenon, it needs a sociology. When this sociology is left implicit, the danger is greater that it is a weak sociology" (1992:10). Ett begrepp som kan göra det möjligt att just knyta kultur till social struktur är "kulturlighet". Begreppet kommer ursprungligen från John Fischer (1975) och har redan tidigare i olika sammanhang diskuterats av Hannerz (t.ex. 1983). Kulturlighet kan mätas i termer av *spridning* och *varaktighet*; ju fler som omfattar en form eller en idé, och ju mer varaktig den är, desto mer kulturlig. Om kulturbegreppet i Hannerz' version handlar om meningens sociala organisation, så handlar kulturlighetsbegreppet alltså om dess sociala distribution. Begreppet är fruktbart, men en aspekt som jag saknar i diskussionen av det, och som borde kunna göra det än mer fruktbart, är *värdeladdning*. En idé eller en form kan ju vara mycket spridd och mycket varaktig, men ändå bära liten laddning. En mindre utbredd och mindre varaktig idé eller form kan vara långt mer värdeladdad och därför också ha högre potens eller valens i socialt samspel, därmed också mer betydelsefull för kulturen.

Ytterligare ett viktigt begrepp i Hannerz' teoretiska bygge är "perspektiv", som definieras som en individs personliga del av kulturen. Människor hanterar mening från den position de intar i den sociala strukturen. Därför får de också skilda perspektiv på omvärlden, beroende på hur deras positio-

ner växlar. Perspektiv upprättas i en spänningszon mellan kultur och social struktur, genom att det inte finns någon given samstämmighet mellan situationella erfarenheter och tillgängliga färdiga betydelser. Perspektiv är ett medel som organiserar tolkningarna individer gör av de yttre meningsbärande former som når dem. Ett perspektiv blir därmed också en biografisk struktur. Kultur produceras genom samspel av många skilda perspektiv och vad som är särskilt viktigt att uppmärksamma, menar Hannerz, är att perspektiv inte bara är individuella utkikspunkter mot omvärlden i största allmänhet, utan att de är redskap för att hantera andra individers mening: "perspectives are perspectives toward perspectives" (1992:67).

Assymetrin i kulturflödet

Det torde väl redan ha framgått att ett av syftena med Cultural Complexity är att skapa en terminologi för att kunna diskutera kulturflödet i komplexa samhällen. "Kultur", "kulturlighet", "komplexitet", "perspektiv" är bara några av de termer och begrepp som diskuteras i boken. I ett ganska tekniskt och svårtolkat avsnitt identifierar Hannerz först fyra organiserande ramar som han menar inrymmer de flesta kulturella processer i dagens värld, "stat", "marknad", "rörelser" och "livsform". Därefter identifierar han sex olika dimensioner av symmetri och assymetri i meningsflödet, han kallar dem "baseline", "input mode", "input quantity", "scale", "material resource linkage" och "power linkage". Det skulle föra alldeles för långt att gå närmare in på alla dessa termer här, dessutom är jag inte säker på att resultatet skulle bli mindre tekniskt och svårförståeligt än i originalversionen. Men vad som tycks mig fruktbart är idén att, i Immanuel Wallersteins efterföljd, beskriva de kulturella processerna i termer av assymetrier

och symmetrier. Det som mest kännetecknar komplexa kulturer är ju den grundläggande asymmetrin i kulturflödet, en asymmetri som upprättar en lång serie centrum—periferirelationer i kulturens alla dimensioner och aspekter. Så blir det också möjligt att beskriva subkulturer, klasskulturer, etniska grupper etc. som *kluster* av perspektiv som upprättas genom mer eller mindre tillfälligt uppkomna symmetrier i de kulturella processerna, vilket är både klargörande och avmystifierande.

Det är ingen alldeles enkel och lättfattlig bok Hannerz åstadkommit. Men man kan faktiskt sammanfatta de bärande tankarna i boken på ett ganska enkelt och lättfattligt sätt, med hjälp av olika varianter av den numer välkända formuleringen: "Jag vet, att du vet, att jag vet." Formeln för den mest massiva form av intersubjektivitet, den som tagits för given i så mycket antropologisk normalvetenskap, kan skrivas "Jag vet och jag vet att alla andra vet, och jag vet att alla andra vet att alla andra vet." Det finns emellertid också andra, som uttrycker det som några men inte alla delar, det tveksamt delade, det ifrågasatta, det omtvistade etc. Dessa formler återkommer gång på gång i boken i olika varianter och tillsammans ger de en ganska god bild av vilka slags problem den handlar om. Här är några av dem: "Han vet mer om detta än jag." "Jag tror att du vet mer om detta än jag, och jag tror att du vet att du gör det." "Jag vet och jag tror att du vet, men jag tror också att dom inte vet att vi vet." "Folk borde inte veta att dom inte vet, för om dom vet att dom inte vet kan dom vilja ta reda på det." "Jag tror inte på detta, men du gör det och tror att jag gör det". "Båda vet detta, men du tycker att det är viktigt och det gör inte jag." I en formulering som jag anar kommer att bli klassisk i kommande diskussioner av kulturell komplexitet sammanfattar Hannerz:

As a social organization of meaning, culture can be seen as made up of an extremely complex interlinkage of such formulae; a network of perspectives, with continuous production of overt cultural forms between them. In this manner, the perspectivation of meaning is a powerful engine in creating a diversity of culture within the complex society. Call the network a polyphony, as the perspectives are at the same time voices; term it a conversation, if it appears fairly low-keyed and consensual; refer to it as a debate, if you wish to emphasize contestation; or describe it as a cacophony, if you find mostly disorder (1992:68).

Hannerz har alltså valt att lägga sig i omloppsbanan i den yttre kulturteoretiska rymden, för att därifrån ta ett samlat grepp på frågan om hur mening och betydelse organiseras i människornas värld. Det är en av bokens fördelar, för det gör den användbar att tänka med vare sig man befinner sig i Stockholm, Wien, San Francisco, Calcutta eller i Kafanchan i Nigeria, för att nämna några av de komplexa urbana miljöer som Hannerz använder som åskådningsexempel. Men det är också ett av de viktigaste problemen med boken, faktiskt kanske det allra viktigaste. Vilka handlar den om egentligen? Den tycks samtidigt handla om alla och envar och ingen speciell. Resonemanget rör sig på en nivå där konkreta, levande människor knappast alls behövs, annat än som klargörande exempel här och var. Kort sagt, vad Hannerz åstadkommit är en djupdykning i den kulturella komplexitetens teoretiska grundvalar. Resultatet har blivit en i högsta grad tankeväckande bok. Men om och hur det skulle vara möjligt att översätta alla de teoretiska tankar boken väcker till konkreta empiriska undersökningar, den frågan överlämnar Hannerz till andra att fundera på.

Som sagt, det är sannerligen inget lätt ämne Hannerz diskuterar i sin bok, vilket också återspeglas i mina svårigheter att här göra mycket annat än att försöka sammanfatta några av dess bärande idéer. Till stor del beror svårigheterna på att boken redan är en

relativt kortfattad resumé av en mycket omfattande diskussion som förts mellan forskare i tidskrifter och böcker under många år. (Hur vidlyftig den är kan man ana av fotnoterna och litteraturlistan, som tillsammans utgör nästan en femtedel av boken!) Men till dels beror svårigheterna också på språk och stil. Anslaget är generaliserande, abstraktionsnivån hög, stundtals mycket hög. Texten är uppbyggd av långa meningar, uppbrutna av ideliga insprängda bisatser som gör det svårt att följa resonemangets alla vindlingar. Texten är också full av tvära och oförutsägbara kast mellan starkt generaliserande satser uttryckta i ett mycket abstrakt språk och lika generaliserande satser uttryckta i ett ganska enkelt vardagsspråk. Jämför t.ex. de här två meningarna tagna på måfå på olika ställen i boken:

Because in the latter case the same expert action will probably be imposed uniformly on everybody without exception or modification, and because it is rather likely that any communication of expert knowledge that occurs here will filter only ineffectively through the mediating structure, it may be a fair guess that members of the public are more likely to experience technocratic applications of knowledge as unpredictable, inexplicable terror (1992:120).

In a complex culture, that is to say, some common sense is for everybody, but much is most definitely not that common (1992:128).

I det första fallet är jag säker på att Hannerz vill säga något viktigt, men jag är inte säker på vad. I det andra fallet förleder mig språk och stil att tolka budskapet som en trivialitet man kan hasta förbi. Först vid en andra genomläsning ser jag att så inte är fallet. Resultatet blir en onödigt komplicerad och utdragen läsprocess som inte underlättar förståelsen av bokens samlade budskap. Men sättet att skriva har också positiva följder, t.ex. genom att vara så extremt citatvänligt. Boken innehåller många väl formulerade och mycket tänkvärda meningar och det skulle inte

förvåna mig om Hannerz nu flyttar upp sina positioner på topplistan över de mest citerade antropologerna!

Trots sina svårigheter är *Cultural Complexity* en viktig bok, en källa till insikt om om hur mening och perspektiv formas, sprids och kontrolleras, om hur kulturell komplexitet alstras av systematiska serier av asymmetriska relationer. En ödets ironi är väl då att just denna bok, skriven av en svensk professor, och utgiven i New York, i min bokhandel i Sverige blivit så dyr att jag måste ställa mig frågande till vilka som egentligen kommer att kunna köpa och läsa den. För det är ju just följderna av sådana arrangemang boken handlar om!

Noter

¹ Detta sätt att tänka kan spåras åtminstone tillbaks till 1700-talets slut. Under det tidiga 1800-talet utformades det bl.a. av filosofer som Fichte och Michelet och senare på 1800-talet fick det vetenskaplig utformning av bl.a. Tylor.

² Man kan undra hur det kommer sig att antropologer inte tagit några större intryck av folklivsforskare när det gäller variationen inom och mellan olika kulturer. Etnologins kanske viktigaste stridsrop har ju sedan länge varit "Kulturell variation!" och denna variation har också belagts med utomordentlig noggrannhet och skärpa på de mest skilda områden.

Litteratur

- Barth, Fredrik, 1989. "The Analysis of Culture in Complex Societies." I: *Ethnos*. Vol. 54:III—IV, s. 120—141.
- Finnegan, Ruth, 1989. *The Hidden Musicians. Music Making in an English Town*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fischer, John, 1975. "The Individual as a Crucial Locus of Culture." I: Thomas R. Williams (ed.), *Socialization and Communication in Primary Groups*. The Hague: Mouton.
- Geertz, Clifford, 1973. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books, Inc. Publishers.

Hannerz, Ulf, 1983. *Över gränser. Studier i dagens sociala tropologi*. Lund: Liber.

Sapir, Edward, 1938. "Why Cultural Anthropology needs the Psychiatrist." I: *Psychiatry* 1:7—12.

Summary

Cultural Complexity and Complex Cultures

One of the odd things about cultural studies is that "culture" is both the most important objective of its pursuit and the central theoretical concept used to achieve that objective. For that very reason it is necessary to constantly call the implications of the concept of culture into question. Previously, the existence of clearly defineable units — "culture" — has been taken for granted. Concurrent with the interest cultural researchers have begun to display for big-city life, modern, hi-tech societies and the like, awareness has increased about the fact that a new

arsenal of concepts is necessary in order to better treat cultural complexity. In his book *Cultural Complexity*, social anthropologist Ulf Hannerz discusses a number of concepts and tools which take their impetus from the apprehension of culture as a process. Hannerz considers culture as having two loci: the external forms through which meaning can be made accessible to all, and the cognitive prerequisites in the minds of individuals which enable them to interpret these forms meaningfully. He sees culture as the flow between these external forms and the internal mental structures. The problem discussed here is that this cultural flow does not spread itself evenly over a population. Thus Hannerz concludes that cultural analysis of complex modern societies must keep in mind the relationship between *three* dimensions of culture: *ideas and ways of thinking*; *the forms* through which meaning can be externalized and made accessible to others; and *social distribution*, ie. how and to what extent these ideas and forms are disseminated among the population.

Övers. Stephen Fruitman